

EXIT MYANMAR

Sommige namen in dit boek zijn om
veiligheidsredenen veranderd.

Kaart van Myanmar

Proloog

Het gerechtshof van het stadsdeel Insein was gewoonlijk het toneel van koortsachtige activiteit. Maar vandaag heerste er serene rust in het roodstenen koloniale gebouw met de witte bogen. De arrestatiewagen die op het platgereden grind geparkeerd stond was leeg, de gaanderijen waren ontdaan van klerken, politieagenten en bezorgde familieleden. In het hele land hadden ambtenaren het werk neergelegd, uit protest tegen de militaire coup, en zich aangesloten bij de burgerlijke ongehoorzaamheidsbeweging. Er was geen gerechtshof meer open in de voormalige hoofdstad Yangon (voorheen Rangoon). Behalve hier in Insein, waar het leger zich in het gebouw had geïnstalleerd.

Geen wonder dat niemand zich liet zien.

Het was 25 maart 2021, ruim twee maanden na de machtsgreep. Ik stond samen met Yon Mi, haar zus en haar zwager te wachten in de schaduw van een bodhiboom, een vijgenboom die door de Birmanen als heilig wordt beschouwd omdat Boeddha onder deze boom verlichting zou hebben bereikt. Twee soldaten met geweren die losjes aan hun schouders bungelden rookten even verderop een sigaretje. De mannen hadden ondervoede doodshoofden en keurden ons geen blik waardig. De gelederen van de *Sit-tat*^{*}, het

* Vroeger werd het leger met het eervollere *Tatmadaw* aangeduid. In dit boek gebruik ik het neutrale *Sit-tat*.

Myanmarese leger, waren gevuld met slecht opgeleide jongens, afkomstig van het platteland of uit arme stedelijke gezinnen. Het was een wereld waarin buitenlanders alleen bestonden in xenofobe propaganda. Bovendien hadden zij andere zorgen. Over twee dagen was het de Dag der Strijdkrachten. Dat werd elk jaar gevierd met een grote militaire parade in Nay Pyi Taw, de kunstmatige hoofdstad die de vorige junta in 2005 gebouwd had. Dit jaar hield het land zijn adem in. Wat zou het leger doen op de dag dat het zijn 'glorie' vierde?

Ik verwonderde me over de onwerkelijkheid van het scenario waar ik middenin zat. Staatsraad en de facto premier Aung Suu Kyi en president Win Myint waren gearresteerd. Een van mijn medewerkers was opgepakt, een andere was ondergedoken omdat hij op een arrestatielijst stond. Yangon was in rep en roer en het openbare leven was na de militaire coup tot stilstand gekomen. Dagelijks werden demonstraties hardhandig neergeslagen. Door de hele stad hadden demonstranten wegen afgezet met geïmproviseerde barricaden om het de soldaten lastiger te maken zich door de straten te bewegen. Autorijden was een ritueel geworden van slalommen, draaien en keren, op goed geluk door sluiptwegetjes kruipen, en oppassen dat je niet in de fuik van het leger reed.

Maar hier stond ik, op een terrein dat stil en vredig was, terwijl de hete adem van de Myanmarese zomer langs mijn wangen streek. Het enige geluid was dat van een pauw. Rondscharrelend stootte het dier, sinds de dagen van de koloniale Britten symbool van het Myanmarese verzet, kreten uit die door niemand werden begrepen.

Ik keek door het loof omhoog naar de strakblauwe lucht. Ontspannen, vreemd genoeg. Hoorde ik niet bang te zijn? Nee, Yon Mi en ons juridische manusje-van-alles, een hoogzwangere vrouw in een witte zwangerschapsjurk, hadden de zaak onder controle. Als er een probleem was, kon dat worden gladgestreken. Wetten en regels waren in Myanmar buigzaam als bamboe.

Ondanks het bijna nonchalante karakter van de hele operatie

kon ik er niet omheen: ik stond op een kruispunt in mijn leven. Ik ging voornemens breken waarvan ik eens had gedacht dat ze in steen gebeiteld waren. Wilde ik dit allemaal wel? Was er echt geen alternatief? Nee, het was geen optie om hard weg te rennen en alles uit mijn handen te laten vallen. Die fout zou ik niet herhalen.

Na een geanimeerd heen-en-weer in het Myanmarees verdween onze adviseur weer in het gerechtsgebouw. Ik vroeg Yon Mi waar het gesprek over ging.

‘De rechter gelooft niet dat je boeddhist bent,’ zei ze. ‘Hij denkt dat alle witte mensen christenen zijn. Misschien wil hij je een test afnemen. Ze gaat proberen hem om te praten.’

Ik dacht dat we dat losse eindje op weg naar het gerechtshof al hadden afgehandeld. Voor de Thein Gyi-markt, in hartje Yangon, had ik een uur eerder mijn witte huur-Suzuki geparkeerd, in het midden van een mierenest van winkelpubliek en marktlui. Onze begeleidster was met haar dikke buik in het gekrioel opgegaan en na een kwartier weer tevoorschijn gekomen met een officiële verklaring (*Htout Khan Sar*) die ze in het naastgelegen Mahar Thein Taw Gyi-klooster had opgehaald. De *sayadaw* (abt en leermeester) had verklaard dat ik boeddhist was en daar hadden we flink voor moeten betalen. Niets was verder bezijden de waarheid natuurlijk, want ik was van kindsbeen allergisch voor iedere vorm van georganiseerde religie, en Yon Mi had na de geweldsexplosie in Rakhine met haar geloof gebroken. Toch moesten we door deze hoopel springen: rechters in Myanmar waren huiverig om mensen van verschillende religies in de echt te verbinden. En nu was ook dit stuk papier voor de magistraat niet afdoende?

Ik voelde een druppel zweet langs mijn rug naar beneden kruipen. Mijn ongeduld begon aan te zwellen, een oude kwaal. Wanneer kwam er nu eens schot in de zaak?

Blijkbaar was onze begeleidster telepathisch begaafd, want we werden geroepen. ‘Alles is in orde,’ zei Yon Mi. Ze pakte mijn hand. ‘Ben je er klaar voor?’

We waren nu vijf jaar bij elkaar en dit was een van de eerste keren dat ik haar in een jurk zag. Ze was naar de kapper geweest die ochtend en straalde. Zelf had ik me ook wat netter uitgedost dan ik gewoon was – al waren mijn haar en bakkebaarden na de coup behoorlijk uit de rails gelopen. Maar het lukte me niet om echt iets te voelen bij dit scharnierpunt in mijn bestaan. Ik was murw van de staat van beleg, de avondklok, de spanning en het voortdurend alert zijn. De terloopsheid van het proces en de afwezigheid van enige vorm van fanfare maakten het er niet gemakkelijker op om verbinding te maken met de gebeurtenissen in het hier en nu. Eigenlijk dobberde ik gewillig met de stroom mee, op een rivier die uiteindelijk Myanmar uit zou stromen.

‘As ready as I’ll ever be,’ zei ik.

Toen we het gerechtsgebouw binnengingen, werd duidelijk wat het betekent wanneer de Sit-tat ergens haar kamp opslaat. Op de gaanderij aan de achterkant van het gebouw, die uitkeek op een tuin, hadden soldaten hun gevlochten matjes neergelegd, met hun plunjezakken ernaast. Wasgoed hing aan lijnen te drogen en her en der lagen telefoons aan de oplader. De eigenaars van de schaarse bezittingen die hier lagen uitgespreid waren afwezig. Ik moest niet denken aan de terreur waaraan zij zich elders in de stad bezondigden.

We liepen door zwartgeverfde houten klapdeurtjes een kantoor binnen. Twee vrouwen in ambtelijk uniform zaten achter een tafel die met linoleum bekleed was. Zij hadden metalen naamplaatjes op hun borst gespeld. Zoals in elk overheidsgebouw in Myanmar lagen ook hier stapels met touw bijeengebonden bundels papier hoog opgetast tegen de muur. Een betere manier om documenten zoek te maken moest nog uitgevonden worden.

Een van de vrouwen nam een opgerolde *Myanma Ahlin* – de staatskrant – met daarin wat Myanmarese *kyats* verstoppt aan van onze adviseur, pakte een map met documenten van haar bureau, en ging ons voor naar het domein van de rechter.

Het kantoor van de magistraat had betere tijden gekend. Door vochtplekken op de muur was de verf afgebladderd en het meubilair stamde uit de vorige eeuw. De rechter had niet de moeite genomen om zijn zwarte toga met turban aan te doen – die hingen aan de kapstok – en zat in een witte polo en een gestreepte bruine *longyi*, de Myanmarese variant op de sarong, achter zijn tafel. Ook hier weer het onvermijdelijke linoleum. De man keek mij over zijn bril vriendelijk aan en schudde mij de hand. Verder deed hij er het zwijgen toe.

De vrouwelijke ambtenaar legde de opgerolde krant naast de rechter neer, het officiële gedeelte kon beginnen. Er waren geen geloften, er was geen ja-woord. Er werden alleen handtekeningen gezet. De zus van Yon Mi maakte foto's op haar telefoon. Zij en haar man fungeerden als getuigen.

Mijn huwelijk was ongebruikelijk, maar ergens paste dat ook bij mij. Mijn hele leven lang had ik mijn anders-zijn gecultiveerd. Dit was het logische resultaat. Yon Mi had zich haar huwelijksdag natuurlijk anders voorgesteld. Lang was ik onwillig geweest. Nadat mijn eerste huwelijk was stukgelopen, vlak voordat ik begin 2014 naar Myanmar vertrok, had ik mij voorgenomen nooit weer te trouwen. Uiteindelijk, onder druk van de politieke omstandigheden, kwam het er nu dan toch van. Het was niet langer mogelijk om in Myanmar te blijven, en we wilden samen vertrekken. Het was verdrietig, maar met deze flodderige huwelijksceremonie moesten we het doen.

Na afloop van de informele ceremonie stopten we met zijn tweeën bij een koffietentje. Tot voor kort waren alle restaurants dicht geweest, maar sinds de militaire coup nam het volk het niet zo nauw meer met de coronarestricties. Iedereen was in de ban van de politieke crisis. Niettemin: ook hier was niemand. We aten een bord gebakken rijst en dronken koffie, in de sombere wetenschap dat we aan onze laatste dagen in Myanmar waren begonnen.

1

In de late herfst van 2013 gonsde het van bedrijvigheid op de redactie van *Mizzima*, in de voormalige hoofdstad Yangon. Journalisten van het nieuwsblad zaten in slagorde achter hun bruingelakte houten bureautjes te typen, verzonken in verhalen die ze vijf jaar eerder niet hadden kunnen schrijven. Hoofdredacteur Soe Myint schuimde met zijn glimmende vollemaansgezicht in een rode polo tussen de troepen door. Hij was zijn oppositietijdschrift in de jaren negentig vanuit een telefooncel in New Delhi begonnen. De start van de democratische transitie was voor hem het sein om met zijn collega's terug te keren naar het moederland. En zie: nu bestierde hij een heus dagblad.

Hij was bepaald niet de enige. Nadat de censuur was afgeschaft in augustus 2012 en de regering dagbladen had toegestaan, in april 2013, waren nog zestien andere titels uit de grond gestampt, alsof vijftig jaar repressie in één klap moest worden goedge maakt.

Ik zat in het kantoor van Sonny Swe. De uitgever had acht jaar in de gevangenis gezeten en stond nu met *Mizzima* midden in de prille democratische transitie. Daarover zou ik hem gaan interviewen, maar hij liet op zich wachten. Dus roerde ik nog maar eens in mijn kopje oploskoffie en bladerde ik een recente editie van de krant door.

In de juntajaren, van 1962 tot 2011, zou een bezoek aan een rebelse nieuwsredactie ondenkbaar zijn geweest. De generaals vreesden onafhankelijke denkers, zeker als zij met een krant of

tijdschrift hun subversieve schrijfsels in wijde kring konden verspreiden. Na de allereerste coup, in maart 1962, hadden generaal Ne Win en zijn Revolutionaire Raad als eerste agendapunt de vrije pers uitgeroeid. Onafhankelijke nieuwsmedia werden verboden. Alle andere publicaties moesten voor hun verschijning gekeurd worden door de raad van censors. Onder deze omstandigheden waren eigenlijk alleen media in ballingschap nog in staat kritische journalistiek te bedrijven.

Staatskranten als *The New Light of Myanmar* en *Kyemon* verzegen feiten, dikten statistieken aan en sloegen onvermoeibaar op de propagandatrommel. Hun kolommen waren gevuld met foto's en verslagen waarin de generaals en hun entourages bruggen openden en donaties aan kloosters uitdeelden. Elke weldenkende Myanmarees wist dat je met het gedrukte nieuws het fornuis aanmaakte. Om bijgepraat te worden over wat er in het land speelde ging je naar het theehuis of luisterde je stiekem naar de buitenlandse radio. Op grote billboards veroordeelde het regime de 'killer broadcasts' van nieuwsmedia als de BBC en de Voice of America.

Mijn fascinatie voor het land was begonnen tijdens een eerste bezoek als toerist, in 2000. In die dagen wist ik weinig van Myanmar. De avond dat ik aankwam in Yangon kreeg ik al direct bij het eerste loketje het aanbod om met wat smeergeld de verplichting te omzeilen om dollars in te wisselen voor Foreign Exchange Certificates (FEC), fopgeld dat je vrijwel nergens kon uitgeven en dat de junta had bedacht om buitenlandse deviezen in handen te krijgen. Op weg naar mijn hotel wilde mijn taxichauffeur vervolgens bij zijn 'neef' stoppen, om mijn dollars om te wisselen in kyats – de officiële munt van het land – tegen het zwartemarkttarief, dat veel voordeliger was dan de officiële door de regering vastgestelde koers. Ik weigerde beleefd en keek verwonderd naar de half verduisterde stad die aan het autoraam voorbijtrok. Dat was dus wat het betekende om de status van *Least Developed Country* (LDC) te hebben:

niet genoeg elektriciteit, vuilnis en straathonden op straat, gaten in de weg en de alomtegenwoordige geur van houtvuur.

Nog zo'n uitwas in het land dat door het leger was geknecht: mensen waren bang om vrijuit te spreken. Altijd was er de angst dat iemand meeluisterde: een informant, een buurman die niet vertrouwd werd. In Myanmar was het beter om in de luwte te schuilen, want wet en recht waren een wassen neus. Arrestanten werden gemarteld en rechters legden straffen op die de junta, georganiseerd in de SPDC (State Peace and Development Council), ze influisterde. De meest prominente gevangene – al stond zij technisch gezien onder huisarrest in haar villa aan het Inya-meer, in hartje Yangon – was in die jaren Aung San Suu Kyi. Haar oppositiepartij, de National League for Democracy (NLD), won in 1990 de algemene verkiezingen, alleen werd de uitslag door het leger niet erkend. De Dame, zoals haar bijnaam luidde, was voor de verkiezingen al onder huisarrest geplaatst en zou in de daaropvolgende twee decennia nu eens op vrije voeten zijn en dan weer worden opgepakt. De dictatuur ging na de democratische valse start door alsof er niets gebeurd was.

Tijdens dat eerste bezoek duurde het niet lang voordat het gif van de paranoia ook in mijn lijf kroop. Of de angst voor meeluisterende informanten terecht was deed er niet toe. Dictator Than Shwe wist als geen ander dat de illusie van alomtegenwoordigheid van de junta zwaarder woog dan de realiteit. Hij had eind jaren vijftig binnen het leger op het departement van psychologische oorlogsvoering gediend en in 1958 in de Sovjet-Unie van de KGB de fijne kneepjes van het manipuleren, observeren en terroriseren van burgers geleerd.

In de jaren na 2000 keerde ik regelmatig terug en begon ik steeds vaker over Myanmar te schrijven. Ik vond de gekte van de dictatuur beklemmend, triest en boeiend tegelijk. Myanmar was amper aangesloten op de wereld en overal trof je historische artefacten aan die elders op de wereld al waren afgedankt: de stok-

oude Hino-trucks in het achterland, de bakelieten telefoon in het Candagraig hotel en de koloniale villa's in Pyin Oo Lwin, de door uitgemergelde paarden voortgetrokken koetsjes in Mawlamyine. Myanmar voelde daardoor verder weg dan buurlanden als Thailand en India. Ik kon er zo nu en dan 'onderduiken', wanneer de sleur in Nederland mij de adem benam. Voor een journalist lagen de interessante verhalen er op straat. Ik zorgde ervoor dat ik bij alle sleutelgebeurtenissen in het land aanwezig was.

Mizzima-uitgever Sonny Swe had het laatste decennium in het oog van de storm geleefd. Hij was van origine drukker en had vlak na de millenniumwisseling de *Myanmar Times* opgezet, samen met de Australische uitgever en bon vivant Ross Dunkley. Het weekblad nam in het mediaveld een bijzondere positie in. Waar andere media vooraf werden gecensureerd door de raad van censors, werd de *Myanmar Times* gekeurd door *military intelligence* – MI in de volksmond. De krant kon daardoor net wat meer schrijven dan de rest, en dat zette kwaad bloed bij de concurrentie.

Enkele jaren na de start raakte de krant echter haar beschermde positie kwijt. Als gevolg van een interne machtsstrijd in het regime werd premier Khin Nyunt onder huisarrest geplaatst. De geheime dienst MI, waarover hij de scepter zwaaide, werd ontmanteld. Sonny Swe en zijn vader, brigadegeneraal Thein Swe, het hoofd International Relations van MI, werden in dat krachtenspel vermalen. Omdat de *Myanmar Times* niet door de raad van censors werd gecensureerd maar door MI, dat niet meer bestond, werd de uitgever verweten dat elk artikel sinds de start van het weekblad eigenlijk illegaal was gepubliceerd. Voor deze imaginaire 'censuurvergrijpen' werd hij tot veertien jaar gevangenis veroordeeld. Thein Swe kreeg een gevangenisstraf van 152 jaar opgelegd.

Vlak voor ons interview, na acht jaar van zijn straf te hebben uitgezeten, was Sonny voorwaardelijk vrijgelaten. Bij een volgend vergrijp zou hij de resterende zes jaar van zijn straf moeten uitzitten,